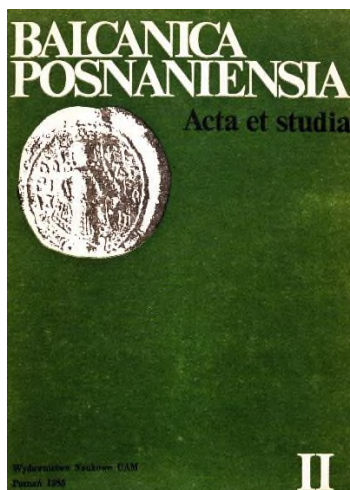

Jordanov Ivan, *Średniowieczne państwo bułgarskie (VII–XIV w.) w świetle danych numizmatycznych i sfragistycznych*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1985, t. 2, s. 19–32.

<https://doi.org/10.14746/bp.1985.2.2>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54813>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

ŚREDNIOWIECZNE PAŃSTWO BULGARSKIE (VII - XIV w.) W ŚWIELE DANYCH NUMIZMATYCZNYCH I SFRAGISTYCZNYCH

IVAN JORDANOV

Różnorodne są źródła, w oparciu o które odtwarzamy naszą przeszłość, a zwłaszcza historię średniowiecznej Bułgarii — źródła pisane, zabytki kultury materialnej, folklor i in. Czas jednak ich nie oszczędził. Rodzime nasze źródła pisane zostały w przeważającej części zniszczone. Obce zaś, opisujące zdarzenia z historii średniowiecznej Bułgarii, są z reguły tendencyjne i komentują wypadki zgodnie z interesami swoich krajów, które to interesy nie zawsze były zgodne z bułgarskimi. Mamy tu na uwadze przede wszystkim materiały bizantyjskie, kraju z którym państwo bułgarskie prowadziło nieustanne wojny i żyło w konflikcie, broniąc swojej niezależności i prawa do istnienia.

Badania archeologiczne notują w ostatnich latach znaczne sukcesy. Odkopano niemałe fragmenty starych naszych stolic, Pliski, Presławia i Tyrnowa, oraz wielu innych średniowiecznych ośrodków, lecz to, co dotrwało do naszych czasów, to jedynie ruiny. Na ich podstawie specjaliści starają się zrekonstruować obraz przeszłości, co nie jest zadaniem łatwym i nie zawsze taka rekonstrukcja odpowiada stanowi faktycznemu.

W swym artykule zajmuję się monetami i pieczęciami władców bułgarskich, które są przedmiotem badań numizmatyki i sfragistyki. Doceniam wagę innych źródeł, rzucających światło na różne aspekty życia narodu bułgarskiego, jednak monety i pieczęcie, biorąc pod uwagę ich znaczenie dla badań historycznych, zajmują wśród nich poczesne miejsce. Wiadomo bowiem, że uzyskana na ich podstawie informacja jest wysoce prawdopodobna i wiarygodna. Powstawały one bowiem z inicjatywy władzy państwowej i odzwierciedlają wiernie ówczesną rzeczywistość polityczną. Niemałe znaczenie posiada również fakt, że źródła te dotarły do nas w stanie nienaruszonym. Zawdzięczamy to materiałom, z których zostały wykonane (złoto, srebro, miedź i ołów) oraz wydawaniu ich w dziesiątkach i setkach tysięcy egzemplarzy, w odróżnieniu od pozostałych zabytków, które najczęściej zachowały się jako unikaty. Te okoliczności spowodowały, że mimo burz dziejowych, niektóre z owych setek tysięcy egzemplarzy dotrwały do dziś i przekazują nam swoje informacje, a tym samym spełniają jedną ze swych podstawowych funkcji — propagują

osiągnięcia narodu, kraju i władcy, w imieniu którego zostały wydane. Czego możemy dowiedzieć się w oparciu o te źródła? Przede wszystkim stanowią one jakby streszczenie historii średniowiecznej. Poza tym są jedynymi za-
bytkami, na których możemy zobaczyć uwiecznione wizerunki naszych wład-
ców, oczywiście pamiętając o obowiązującym w owym czasie sposobie i stylu
przedstawień ikonograficznych¹.

Z pewnością rodzi się pytanie, dlaczego zajmujemy się jednocześnie mone-
tami i pieczęciami władców bułgarskich, gdy wiadomo, że dają one identyczne
informacje odnośnie do tej samej rzeczywistości historycznej. Nasze połączenie
badań numizmatycznych i sfragistycznych motywujemy tym, że są okresy
w bułgarskim średniowieczu, gdy nie bito monet. Nie zachowały się także
wszystkie pieczęcie naszych władców. Istnienie wytwórstwa monet w śred-
niowiecznej Bułgarii związane jest z dynastią Asenów, tzn. z początkiem
XIII wieku. W okresie wcześniejszym zauważamy szczególną rolę i miejsce
pieczęci, których dane ilustrują blisko pięć wieków naszej historii, a zwłaszcza
politycznego rozwoju państwa.

Przeto rozpoczniemy swój wykład od pieczęci. Jaka była ich rola w przesz-
łości, a jakie funkcje pełnią dzisiaj? Przeznaczenie pieczęci (lub dokładniej
ich odcisków) niegdyś, jak i współcześnie, jest związane z gwarancją zachowa-
nia tajemnicy korespondencji. Świadczą one, że dokument lub rozporządzenie
rzeczywiście pochodzi od określonego urzędu, osoby czy organizacji, których
pieczęcią są sygnowane. W wypadku gdy na odcisku pieczęci umieszczono
wizerunek lub herb władcy, stanowią one również manifestację jego rządów.
Poza wizerunkiem grawerowano zwykle imię, tytuł i funkcję urzędową.
Dane te stanowią dziś istotne źródło do historii każdego narodu i państwa.

Chronologicznie najwcześniejsza jest ołowiana pieczęć (bullā) chana Ter-
wela (701 - 716), z jego wyobrażeniem jako cara. Znany jest tylko jeden
jej egzemplarz, przechowywany w kolekcji w USA, a znaleziony w Caro-
gradzie. Średnica jej jądra wynosi 37 mm. Na licu bulli (ryc. 1) został przedsta-
wiony biust Terwela *en face*. Na głowie chan nosi hełm, ubrany jest w pancerz
i chlamidę. W prawej ręce trzyma włócznię, której ostrze jest widoczne ukośnie
nad drugim ramieniem. Lewa ręka przykryta jest owalną tarczą, na której,
choć niewielkich rozmiarów, możemy zauważyć dobrze znaną jeszcze z antyku
grupę kompozycyjną, złożoną z jeźdźca przeszywającego włócznią leżącego
na ziemi wroga. Wyobrażenie władcy przekazane jest dość realistycznie
— z podłużną i wąską twarzą, z krótką i klinowatą brodą. Długie włosy
opuszczają się wzdłuż policzków i opadają mu na piersi. Na drugiej stronie
pieczęci w formie monogramu widnieje napis: „Bogarodzico, wspomagaj

¹ I. Jordanov, *Medaloni i moliv'lovuli na vladetelite ot P'rvata b'lgarskata d'ržava*,
(w:) Sb. Eho ot konnika, Sofia 1982, s. 214 - 231.

cara Terwela”². Jaką informację dla nas zawiera ta pieczęć? Po pierwsze, uzyskujemy pewne przedstawienie wizerunku znakomitego bułgarskiego władcy. Po drugie, potwierdza się fakt, znany z kronik bizantyjskich, że chan Terwel został wyniesiony do tytułu carskiego w nagrodę za pomoc, jaką okazał imperatorowi bizantyjskiemu Justynianowi II, osadzając go na tronie. Pieczęć poza potwierdzeniem tego wydarzenia, dzięki interpretacji wizerunku chana i napisu, pozwala na wyciągnięcie innych wniosków, odnośnie do polityki tego władcy. Został on bowiem przedstawiony w taki sposób oraz z identycznymi insygniami, jak współcześni mu cesarze bizantyjscy. Najbliższe zaś analogie znajdujemy w wyobrażeniach ikonograficznych Konstantyna IV (668 - 685), na bitych przez niego solidach. Napis na pieczęci zawiera tytuł cara, który w opinii ówczesnego świata słowiańskiego był równoważny imperatorowi i basileusowi. Daje nam to pełny obraz idei Terwela, zawarty w treści jego pieczęci. Chciał on pokazać poddanym, a zwłaszcza liczny plemionom słowiańskim, nie przyłączonym jeszcze do państwa bułgarskiego, że bułgarski władca w niczym nie ustępuje rzymskiemu. Pieczęć stanowi świetną ilustrację polityki chana Terwela, kontynuowanej przez wszystkich władców w owych czasach — dążenie do wyzwolenia plemion słowiańskich spod wpływów rzymskich i zjednoczenia ich w państwie bułgarskim. Ta polityka i starania, aby władca bułgarski był co najmniej równy znaczeniem rzymskiemu, znajduje także wyraz w wyobrażeniu chana Omurtaga (814 - 832) na jego złotych medalionach (ryc. 2). Mimo że przeznaczenie medalionów różne jest od pieczęci — są one znakiem wyróżnienia, którym władca pragnie wynagrodzić swoich zaufanych i współpracowników za szczególne zasługi, to wizerunek chana i napis spełniają identyczną rolę oraz służą temu samemu celowi, jak w wypadku pieczęci, propagandzie panującego i jego polityki. Dotychczas znane są dwa złote medaliony chana Omurtaga. Pierwszy został znaleziony jeszcze na początku wieku w mogile koło wsi Belogradec (okr. warneński) i opublikowany przez K. Škorpila, jeszcze przed dokładnym odczytaniem. Drugi był odkryty przed około dziesięciu laty, podczas prowadzenia badań archeologicznych na wzgórzu Carevec, w starej bułgarskiej stolicy Tyrnowie. Medaliony zostały wykonane ze złota wysokiej próby, o czystości stopu 22,5 karata. Mają średnicę ok. 20 mm i przedstawienia ikonograficzne tylko po jednej stronie. Zawierają wizerunek Omurtaga w koronie i chlamidzie. W prawej ręce trzyma on berło zakończone u szczytu krzyżem, a w lewej akakia (woreczek z ziemią symbolizujący ziemskie pochodzenie władcy). Wyobrażenia Omurtaga są analogiczne do wizerunków współczesnych mu bizantyjskich basileusów i dziwi w pierwszym momencie fakt, że poganin i pogromca chrześcijan w Bułgarii, chan Omurtag został przedstawiony jako

² J. Jurukova, *Oloven pečat na Tervel*, Numizmatika, 1978, z. 2, s. 3 - 9.

chrześcijański władca. Zatem i tu możemy zauważyć podobny zamysł i ideę, jakie obecne były w pieczęci Terwela³.

Kolejne tego rodzaju zabytki związane są z osobą kniazia Borysa Michała (852 - 889). Odzwierciedlają one nowy etap rozwoju państwa bułgarskiego — przyjęcie chrztu. Wiadomo, że w roku 865 Borys ochrzcił się wraz ze swym narodem. Badacze tych czasów są jednomyślni w ocenie, że przyjęcie chrześcijaństwa zapoczątkowało szczególnie okres w rozwoju bułgarskiej państwowości. Borys otrzymał na chrzcie nowe imię Michał, po swym ojcu chrzestnym bizantyjskim imperatorze Michale III (842 - 869) i pod tym imieniem przedstawiany jest na pieczęciach (ryc. 3). W odróżnieniu od dotychczas przedstawianych zabytków, tym razem nie ma na pieczęciach wizerunku władcy. Po jednej, stronie widnieje biust Chrystusa, po drugiej zaś Bogarodzicy. Napis na obydwu stronach jest jednakowy: odpowiednio „Panie” lub „Bogarodzico, wspomagaj Michała, archonta Bułgarii”. Znamy jak dotąd siedem takich bulli, cztery z terenów nadszarnomorskich (dwa z okolic Warny i dwa z Debel), pozostałe dwa znaleziono koło wsi Riachovo (okr. ruseński) i jeden w Płowdiw⁴.

Identyczne wyobrażenia, lecz z napisem dotyczącym archonta Symeona widzimy na innej bulli, odkrytej koło Szabli⁵. Pochodzi ona z początkowego okresu panowania Symeona (893 - 913), kiedy bułgarski władca nosił jeszcze tytuł kniazia. Kolejne pieczęcie z imieniem Symeona ilustrują nowy, ważny etap w rozwoju państwa — przyznanie bułgarskiemu władcy tytułu carskiego, równorzędnego bizantyjskiemu basileusowi, tzn. imperatorowi. Było to rzeczywiście wielkie wyróżnienie dla państwa bułgarskiego i osoby jego władcy. Tytuł basileusa, z którym Symeon został przedstawiony na dwóch grupach bulli, był dotąd przynależny jedynie imperatorowi bizantyjskiemu. Według hierarchii średniowiecznej wszyscy pozostali władcy ziemscy podlegali mu lub też rządzili swymi ziemiami w jego imieniu. O tytuł basileusa czy też o jego synonim na Zachodzie — imperatora, starali się liczni znakomici panujący, poczynając od Karola Wielkiego, lecz Bizantyjczycy zawsze znajdowali sposób i środki, aby ich odwieść od tych planów i pokrzyżować ich zamierzenia. Podobnie próbowali postąpić również z Symeonem. Śledząc wydarzenia roku 913 przekonujemy się, że Symeon zdążył zmusić rząd bizantyjski, aby go koronował razem z małoletnim imperatorem Konstantynem VII. Później, gdy minęło bezpośrednie zagrożenie, Bizantyjczycy robili wszystko, co było w ich mocy, aby cofnąć ten akt i unieważnić, przytaczając fałszywe argumenty, np. że w czasie koronacji nie wypełniono obowiązującego

³ I. Jordanov, *Zlatni medaloni s imeto na han Omurtag*, Numizmatika, 1976, z. 4, s. 19 - 32.

⁴ J. Jurukova, *Molivdovuli na knjaz Boris I (852 - 889)*, Numizmatika, 1981, z. 2, s. 3 - 10

⁵ Tamże, s. 10, przypis 24.

rytuału. Jest niemożliwym, aby Symeon dał się zwieść w taki sposób. Przebywał bowiem długi czas w Konstantynopolu, gdzie przygotowywał się do sprawowania urzędu głowy cerkwi bułgarskiej i na tyle dobrze poznał określone ceremonie dworskie i kościelne, aby odróżnić koronację od zwykłego błogosławieństwa. Nasuwa się wniosek, że skoro Symeon potrafił zmusić Bizantyjczyków do samej ceremonii, był on tym bardziej zdolny zadbać o konieczny rytuał.

Obecność na pieczęci wizerunku, na którym przedstawiony jest z insygniami basileusa, trzymając w prawej ręce berło, w lewej zaś jabłko, a przede wszystkim napisu: „Symeon, w Chrystusie basileus Rzymian” (*СИМЕОН В ХРИСТА БАСИЛЕБС НА РОМИИ*) (ryc. 4), są najlepszym dowodem jak ważne osiągnięcie stało się udziałem państwa bułgarskiego⁶. Tytuł basileusa dla bułgarskiego władcy został już oficjalnie przyznany również przez samo Bizancjum, dla następcy Symeona, Piotra I (927 - 969). Znanych jest czternaście jego pieczęci (13 bulli i 1 argilobulla). Nowością na tych pieczęciach jest wizerunek jego żony Marii⁷ (ryc. 5). Ten fakt poświadcza jej udział w zarządzaniu państwem, gdyż na monetach i pieczęciach przedstawiano tylko osoby mające bezpośrednie związki z władzą państwową. Bezsprzecznie małżonka panującego miała określone miejsce w życiu dworskim, ale bez udziału w rządach. Dlatego w wypadku gdy jej wizerunek zostaje umieszczony na symbolach władzy państwowej, źródła wskazują, że miała ona określony udział w zarządzaniu państwem. Znane są dwa typy pieczęci Piotra I⁸. Jeden, o którym już była mowa, oraz drugi, na których to pieczęciach car występuje sam, bez małżonki (ryc. 6). Wskazuje to na pewne zmiany w sprawowaniu władzy państwowej, a z pewnością na odsunięcie Marii od rządów.

Pieczęcie Piotra I są ostatnimi z okresu pierwszego państwa bułgarskiego. Wszystkie ilustrują polityczny rozwój państwa, idee i osiągnięcia władców dążących do jego umocnienia. Z tym być może wiąże się fakt, że widniejące na nich napisy są w języku greckim, a nie starobułgarskim, choć jeszcze w 843 roku język słowiański został przyjęty jako państwowy. Bulle, jak już wskazywałem, były przeznaczone dla propagowania władcy bułgarskiego i jego polityki przede wszystkim za granicą, językiem Wschodu zaś była greka. W języku starobułgarskim (cyrylica) są podpisywane pieczęcie dostojników kościelnych, które były w użyciu w granicach państwa. Ich przykładem jest bulla (ryc. 7) mnicha Georgija i bułgarski synkel⁹.

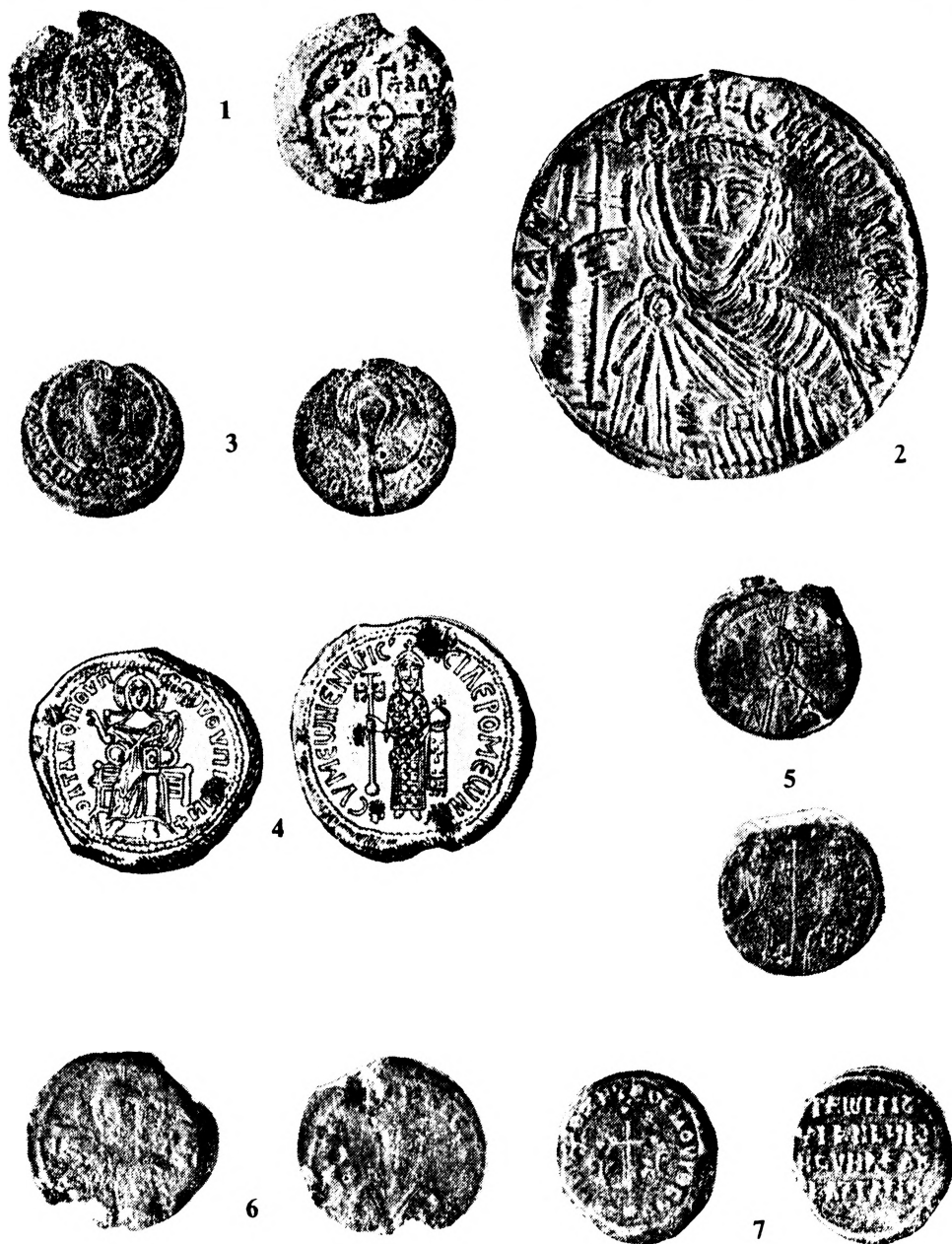
W końcu X i na początku XI wieku, po długich i dramatycznych walkach,

⁶ T. Gerasimov, *Tri starob'lgarskite molivlovula*, Izvestija na B'lgarskija Arheologičeskija Institut (= IBAI), VIII 1934, s. 350 - 355.

⁷ T. Gerasimov, *Olovni pečati na b'lgarskite care Simeon i Pet'r*, IBAI, XII, 1938, s. 350 - 363.

⁸ K. Popkonstantinov, *Nov pečat na car Pet'r*, Numizmatika, 1979, z. 3, s. 19 - 22.

⁹ T. Gerasimov, *Tri starob'lgarskite...*, s. 357 - 359.

Ryc. 1. Bulla chana Terwela (711 - 716). Ryc. 2. Złoty medalion chana Omurtaga (814 - 832). Ryc. 3. Bulla kniazia Borvsa Michała (852 - 889). Ryc. 4. Bulla cara Symeona (893 - 927). Ryc. 5 - 6 Bulla cara Piotra I (927 - 969). Ryc. 7. Bulla mnicha Georgija i bułgarski synkel (X w.)

Bulgaria dostaje się pod władzę Bizancjum, od której wyzwala się dopiero w końcu XII wieku. Ten blisko dwustuletni okres (1018 - 1185) znajduje wyraźne odbicie na pieczęciach i monetach.

Odnosnie do monet, jest to czas wprowadzenia wymiany monetarnej na ziemi bułgarskiej (stąd częste znaleziska na naszych terenach monet bizantyjskich). W wypadku gdy z różnych przyczyn napływ pieniędzy z Bizancjum zostaje wstrzymany, w Bułgarii zaczyna się ich miejscowa produkcja, biorąca za wzór oryginalne bizantyjskie follisy¹⁰.

Pochodzące z tego czasu pieczęcie należą do dygnitarzy bizantyjskich, których funkcje i powinności związane są ściśle z ziemiami bułgarskimi. Na ich podstawie poznajemy nazwy szeregu bułgarskich miast, jednostek administracyjnych i w ogóle losy naszych ziem w latach panowania bizantyjskiego. Największym sukcesem poszukiwań archeologów, zajmujących się badaniem tego okresu, było odkrycie rezydencji bizantyjskiego stratega w Presławiu, z lat 971 - 1081. Na jej terenie znaleziono ponad 350 bulli¹¹.

Na czas wyzwolenia ziem bułgarskich od władzy Bizancjum, po roku 1185 i powstania bułgarskich instytucji rządowych, datuje się także powstanie naszego, lokalnego wytwórstwa monet. Początkowo było to naśladownictwo, biorące za wzór miedziane monety bizantyjskie, bite przez imperatorów w XI wieku, co oznacza, że zachowano jedno z ważnych praw ekonomicznych i handlowych, aby nowa moneta była podobna do starej i dzięki temu przyjęta przez ludność bez wahań¹². Stopniowo w bułgarskiej produkcji monetarnej pojawiają się formy i tematy typowo rodzime, odzwierciedlające historię polityczną państwa. Kiedy spojrzymy uważnie, wytwórstwo monet jest dziedzina, która daje najpełniejszą ilustrację rozwoju państwowości bułgarskiej.

Znane są również pieczęcie panujących z okresu drugiego państwa bułgarskiego, lecz z powodu powszechnego stosowania przy ich wykonywaniu wosku, nie mogły zachować się do naszych czasów. Przetrwały tylko nieliczne egzemplarze: Asena I (1187 - 1196) — 1 bulla, Kalojana (1197 - 1207) — 1 bulla, Boriła (1207 - 1218) — 2 bulle (ryc. 8), Iwana Asena II (1218 - 1241) — 1 chryzobulla (złota pieczęć), Konstantyna Asena (1257 - 1272) — 2 chryzobulle (ryc. 9) i 1 bulla, Miczo Asena (1256 - 1267), zięcia Iwana Asena II i pretendenta do tronu — 1 brązowa matryca do pieczęci woskowych (ryc. 10), Iwana Aleksandra (1331 - 1371) — 1 chryzobulla i 1 argiobulla (srebrna

¹⁰ I. Jordanov, *Ranni formi na monetno proizvodstvo (XI - XII v.) v b'lgarskite zemi*, Numizmatika, 1980, z. 2, s. 4 - 16.

¹¹ I. Jordanov, *Etablissement administratif byzantin à Preslav au Xe - XIe siècles* (w druku).

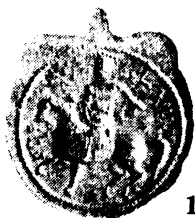
¹² I. Jordanov, *B'lgarskoto imitativno monetosečene ot načaloto na XIII v.*, Numizmatika, 1978, z. 3, s. 3-18.

8

9

10

11

Ryc. 8. Bulla cara Borila (1207 - 1218). Ryc. 9. Chryzobulla cara Konstantyna Asena (1257 - 1277). Ryc. 10. Brązowa matryca cara Miezha Asena (1256 - 1263). Ryc. 11. Bulla patriarchy Wisariona (XIII w.)

Zdjęcia: Našan Hartjun Karag'ozjan, Instytut Archeologiczny, Szumen

pieczęć) oraz Iwana Szyszmana (1371 - 1393) — 1 matryca do pieczęci woskowych¹³.

Pieczęcie posiadali również pozostali władcy, ponieważ jednak odciski ich były woskowe, nie zachowały się do naszych czasów. Co zaś dotyczy matryce, są one rzadkością. Było zasadą, że matryce pilnie strzeżono i niszczone je po pewnym czasie, gdy wychodziły z użycia, aby zapobiec fałszowaniu dokumentów.

Wyobrażenia ikonograficzne oraz napisy na pieczęciach odpowiadają formą i tematyką przedstawieniom obecnym na monetach. Na pieczęciach jednak są większe pola dla przedstawień i dlatego zarówno napisy, jak i rysunki są bardziej dokładne i zawierają więcej detali. Swoje pieczęcie posiadali również panujący w bułgarskiej autokefalicznej cerkwi, jak np. bulla patriarchy Wisariona (ryc. 11).

Oryginalne bułgarskie wytwórstwo monet, przy tym inspirowane konkretnym wydarzeniem, co warunkuje je jako pamiątkowe, pochodzi z czasów Iwana Asena II. Z okresu jego panowania znane są monety złote i miedziane (ryc. 12, 13)¹⁴. Bicie ich związane jest ze zwycięstwem Iwana Asena II nad Teodorem Komnenem pod Kłokotnica, w 1230 roku. Zwycięstwo to miało znaczące następstwa dla bułgarskiego państwa. Stało się ono największą potęgą na Bałkanach i Wschodzie. Na monetach Iwana Asena został umieszczony wizerunek św. Demetriusza, który symbolicznie wręcza miecze oznaczające zwycięstwo bułgarskiego wodza. Znaczący jest także fakt, że jedynie władca bułgarski wśród panujących na Bałkanach emituje monety złote i perperony. Ich wykonanie, w opinii uczonych, jest dziełem mennicy w Salonikach, co z kolei świadczy o wpływach bułgarskiego państwa w tej części półwyspu¹⁵.

Oryginalne ze względu na ikonografię i treść napisów są monety Konstantyna Asena, szczególnie zaś typ, na którym car przedstawiony jest jako siedzący na koniu, poruszającym się w prawą stronę (ryc. 14). Są to najczęściej spotykane u nas miedziane monety z XIII wieku. Obok centralnej mennicy w stolicy Tyrnowie, istnieją również emisje lokalne. Pojawiają się miejscowi, samodzielnicy władcy lub pretendenci do tronu, którzy wykorzystują bicie monet dla popularyzacji swoich pretensji do władzy. Takim panującym w północno-wschodniej Bułgarii był Miczo Asen, zięć Iwana Asena II, który oddzielił się od władzy centralnej i osiadł w rejonie starej bułgarskiej stolicy, Presławia, w latach 1256 - 1263. Podobnie samodzielnie panującym w Buł-

¹³ N. A. Mušmov, *Monetite i pečatite na b'lgarskite care*, Sofia 1925; J. Jurukova, *B'lgarskata numizmatika (1944 - 1974)*, Arheologija, XIV, 4, 1974, s. 65 - 71.

¹⁴ T. Gerasimov, *P'rвата zlatna moneta na car Ivan Asen II*, IBAI VIII 1934, s. 361 - 369.

¹⁵ V. Penčev, *Edno mnenie za haraktera na skifskoto monetosečene s imeto na Ivan Asen II*, Numizmatika, 1977, z. 1 - 2, 29 - 46.

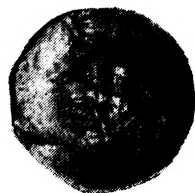
12

13

14

14a

15

16

17

Ryc. 12. Złota moneta (perpera) cara Iwana Asena II (1218 - 1241). Ryc. 13. Miedziana moneta cara Iwana Asena II. Ryc. 14 - 14a. Miedziane monety cara Konstantyna Asena. Ryc. 15. Miedziana moneta cara Miczo Asena. Ryc. 16. Srebrny grosz Teodora Światosława (1300 - 1321). Ryc. 17. Srebrny grosz Michała Szyszmana (1323 - 1331)

Zdjęcia: Našan Hartjun Karag'ozjan, Instytut Archeologiczny, Szumen

garii zachodniej był despota Jakow Światosław. Miezo Asen bije monety, na których jest przedstawiany z carskimi insygniami, manifestując tym samym swoje dążenia do zdobycia tronu (ryc. 15)¹⁶.

Z XIV wieku znane są nam monety z mennic wszystkich władców bułgarskich, co najlepiej obrazuje rozwój polityczny kraju. Wzbogacona zostaje również treść przedstawień obecnych na monetach, przez umieszczanie nie tylko wizerunków cara, ale i jego współrządzących lub małżonki. Jeśli w minionym okresie na rewersie monet figurują najczęściej Bogarodzica lub Chrystus, rzadziej zaś święci, to w ciągu XIV w. obserwujemy pewne bardziej konkretne przedstawienia, związane z pochodzeniem panującego, jego herb rodowy lub symbol stolicy. Jest to nowy etap w emisji monet, związany z tzw. „okresem przedrenesansowym” w średniowiecznej kulturze bułgarskiej. W XIV w. bito monety w srebrze i miedzi. Srebrny jest grosz nominalny, który zmienia swój ciężar od 2 do 0,5 g, co oznacza dewaluację. Grosze wybijali następujący władcy: Teodor Światosław (1300 - 1321) — ryc. 16, Georgi Terter II (1321 - 1323) — ryc. 17, Michał Szyszman (1323 - 1331) — ryc. 18, Iwan Aleksander (1331 - 1371) — ryc. 19 i 20 (bite w dwóch podstawowych typach). Monety ostatniego z wymienionych władców zasługują na uwagę nie tyle z powodu ikonografii czy napisów, co raczej z powodu ilości, w jakiej zachowały się do naszych czasów (dotyczy to zwłaszcza drugiego typu). Są one najczęściej spotykanymi, średniowiecznymi monetami bułgarskimi. Znajdowane są nie tylko w Bułgarii, ale i w krajach sąsiednich. Szeroki zasięg terytorialny czyni je ogólnobałkańską jednostką pieniężną. Ostatnie badania wykazują, że monety te były bite nie tylko przez władcę bułgarskiego, ale i w innych krajach, np. w włoskich miastach-republikach, które utrzymywały kontakty handlowe z krajami bałkańskimi¹⁷. Tak więc praktyka rynkowa dyktuje sposób, formę i treść emitowanych monet. Fakt, że kopiuje się monety bułgarskie, a nie bizantyjskie, co miało miejsce w okresie wcześniejszym, świadczy o miejscu i roli Bułgarii wśród pozostałych państw bałkańskich w tym czasie.

W drugiej połowie XIV w. Bułgaria wchodzi w okres rozkwitu feudalizmu, charakteryzujący się pełną decentralizacją władzy i powstaniem wielu niezależnych od siebie państweczek. W Bułgarii północnej usamodzielnia się państwo tyrnowskie i widyńskie, oraz despocja dobrudżańska, ze stolicami w Tyrnowie, Widin i na Kaliakrze. W tych ośrodkach powstają również odrębne mennice: w Tyrnowie utworzona przez Iwana Szyszmana (1371 - 1393) — ryc. 21, w Widin przez Iwana Sracimira (1360 - 1396) — ryc. 22, zaś na Ka-

¹⁶ I. Jordanov, *Monetosečene na Mičo Asen (1256 - 1263) v'v Veliki Preslav*, Numizmatika, 1981, z. 4, s. 21 - 42.

¹⁷ St. Avdiev, *Za imitacionnija proizhod na perperite na Andronik II i Andronik III*, Numizmatika 1978, z. 1, s. 16 - 27.

19

20

21

21a

22

23

23a

24

24a

Ryc. 18. Srebrny grosz cara Georgija Tertera II (1321 - 1323). Ryc. 19 - 20 Srebrne grosze cara Iwana Aleksandra (1331 - 1371). Ryc. 21 - 21a. Srebrne grosze cara Iwana Szyszmana (1371 - 1393). Ryc. 22. Srebrny grosz cara Iwana Sracimira (1360 - 1396). Ryc. 23 - 23a. Miedziane monety despoty Iwana — Dobrotica, bite na Kaliakrze i w Drystyr. Ryc. 24. Srebrny grosz Tertera, syna Dobrotica, bity w Drystyr. Ryc. 24a. Miedziana moneta Tertera, syna Dobrotica, bita w Drystyr

Zdjęcia: Našan Hartjun Karag'ozjan, Instytut Archeologiczny, Szumen

liakrze (a później w Drystyr) — przez despotę Dobrotica i jego syna Tertera — ryc. 23 - 24.

To feudalne rozdrobnienie, znajdujące odbicie także w wytwórstwie monet, staje się jedną z podstawowych przyczyn upadku Bulgarii i popadnięcia państwa w niewolę turecką.

Muzeum Archeologiczne (Szumen)

THE MEDIAEVAL BULGARIAN STATE ACCORDING TO EVIDENCE FROM NUMISMATICS AND SPHRAGYSTICS

Summary

The article is a study of the development of the Mediaeval Bulgarian State according to evidence from coins and seals struck and found in Bulgaria. A survey of seals is coming first. The following rulers are known: khan Tervel (701 - 716) — a molybdo bull, the khan is represented as a caesar; khan Omourtag (814 - 832) two gold medallions; prince Boris-Michael (852 - 889) — 7 molybdo bulls from the post-conversion period; Symeon (893 - 927) represented in the beginning as a royal prince and subsequently as a basileus (tsar) of the Byzantines; tsar Peter (927 - 969) — 14 seals one of which is argyrobull. All of them have inscriptions in Greek with the exception of those used in the state. A representative of them is the molybdo bull of George the Monk, Syncelle of the Bulgarians- 3 specimens. The seals from the period of Byzantine rule illustrate the further fate of Bulgarian lands and tell us the names of multitudes of towns and administrative units. The following seals from rulers of the Second Bulgarian Kingdom are known: Asen I (1187 - 1196) — a molybdo bull; Kaloyan (1197 - 1207) — a molybdo bull; Boryl (1207 - 1218) — 2 molybdo bulls; John Asen II (1218 - 1241) — a chrysobull; Constantine Asen (1257 - 1277) — 2 chryso bulls and a molybdo bull; Micho Asen (1256 - 1263) — a bronze matrice; John Alexander (1331 - 1371) — a chrysobull and a argyrobull and John Shishman (1371 - 1393) — a wax seal matrice. The coinage in the Bulgarian lands is witnessed as early as 11 - 12 c., i.e. simultaneously with the introducing coin circulation in Mediaeval Bulgaria. It is imitative in the beginning but gradually it takes original Bulgarian subjects and representation and influences the coinage of all Balkan peoples. Bulgarian coins from nearly all rulers after John Asen II till the downfall of the Bulgarian State are known. The coinage illustrates the further political development of Bulgaria. The survey of these historical records brings us once again to the conviction that they are a first-class source of knowledge for the Bulgarian Middle Ages.

¹⁸ I. Jordanov, *Monetosečene na b'lgarskite vladeteli ot Dobrudža v kraja na XIV v.*, Izvestija na Narodnija Muzej — Varna, 1981 (w druku).